

Rad primljen: 11.07.2019.
Rad prihvaćen: 24.09.2019.
UDK: 327.58(4)"1938"
327:328.123(497.1)"1938"
94:323(497.1)"1938"

Pregledni rad

JUGOSLOVENSKA GRAĐANSKA OPOZICIJA I MINHENSKI SPORAZUM (1938)

Rezime: U radu se analizira odnos jugoslovenske građanske opozicije prema reakciji vlade Milana Stojadinovića na Minhenski sporazum. Spoljna politika Milana Stojadinovića bila je izložena velikim kritikama od strane jugoslovenske građanske opozicije tokom 1938. godine, u vreme dva izuzetno značajna spoljnopolitička događaja – anšlusa i Minhenskog sporazuma. Pored toga, ova opozicija je smatrala da vlada svojom politikom slabi Malu antantu i udaljava zemlju od njenih tradicionalnih saveznika, što može biti kobno po Jugoslaviju. Znajući da je ovakav stav imao i znatan deo naroda, uspešno ga je koristila tokom predizborne kampanje 1938. godine.

Gljučne reči: Kraljevina Jugoslavija, Minhenski sporazum, građanska opozicija, spoljna politika.

Uvod

Jugoslovenska opozicija je tokom druge polovine tridesetih godina bila nezadovoljna spoljnom politikom koju je vodila vlada, a to nezadovoljstvo su dodatno produbila za Jugoslaviju dva najvažnija spoljnopolitička događaja iz 1938. godine – anšlus i Minhenski sporazum. Građanske stranke su bile naklonjene zapadnim demokratijama, Britaniji i Francuskoj. Tražile su da se održe i dobri odnosi sa saveznicama u Maloj i Balkanskoj antanti, ali i da Jugoslavija ostane verna Društvu naroda i principu kolektivne bezbednosti. Kritikovale su Stojadinovića zbog toga što je napuštao ova stara prijateljstva i što je se sve više približavao fašističkoj Italiji i nacističkoj Nemačkoj. Stojadinović je optuživan i da priželjkuje da i Jugoslavija krene putem fašizma (Radojević 1994, 138-139).

Čehoslovačka je brinula zbog toga što su važni problemi u unutrašnjoj politici Jugoslaviji ostajali nerešeni, pre svega hrvatsko pitanje. Njoj nije odgovaralo da njena saveznica bude slaba iznutra (Deak 1980 a, 177-178). Pragu po volji nije bila ni spoljna politika vlade, pa se on okrenuo građanskoj opoziciji, koja mu je bila mnogo bliža zbog svojih zahteva za demokratizacijom

¹ Srpski naučni centar Beograd

zemlje i spoljnom politikom sa osloncem na zapadne demokratije i stare saveznike iz Male i Balkanske antante. Ipak, kako je opozicija bila slabija i razjedinjena, Čehoslovačka od ove podrške nije imala veće koristi (Deak 1980 b, 76-77).

Anšlus Austrije je izazvao veliko uzbuđenje u redovima opozicije. Tokom budžetske debate Ministarstva inostranih poslova, marta 1938. godine, opozicioni poslanici su oštro kritikovali vladu zbog ugovora sa Bugarskom i Italijom, posete Fon Nojrata, napada policije na okupljeni narod tokom Benešove i Delbosove posete, kao i zbog Stojadinovićevih poseta Rimu i Berlinu (Vanku, 1969, p. 193).

Stojadinović je pokušao da svoju spoljnu politiku objasni šefovima parlamentarnih klubova na sastanku održanom 15. marta 1938. Predsednik vlade je tvrdio da nije mogao da pomogne Austriji kad ni velike sile ništa nisu učinile. Objašnjavao je da nije mogao da sklopi vojni savez ni sa Francuskom ni sa Čehoslovačkom jer nijedna od te dve zemlje nije mogla da pomogne Jugoslaviji ukoliko bi to bilo potrebno. Tvrdio je da Nemačka i Italija nisu ništa tražile od Jugoslavije osim da ona ne bude neprijateljski raspoložena prema njima. Međutim, šefovi opozicionih klubova nisu bili potpuno pridobijeni Stojadinovićevim argumentima. Prebacivali su mu da do anšlusa ne bi ni došlo da je Jugoslavija očuvala Malu antantu, Balkanski savez i „iskrenu saradnju i prijateljstvo sa Francuskom i da nismo de facto prišli osovini Rim-Berlin protiv koje je ceo naš narod“. Dodali su da su ih Stojadinovićevi argumenti još više razočarali i da Hitler nije mogao naći boljeg advokata od jugoslovenskog predsednika vlade (Gvozdenović 1969, 17-20).

Simpatije prema Čehoslovačkoj su pokazivali i članovi Jugoslovenske nacionalne stranke, koja je svojevremeno bila nosilac šestojanuarskog režima, koji je Prag vremenom prestao da podržava. Jedan od najglasnijih kritičara Stojadinovićeve spoljne politike, senator Anđelinović, bio je upravo član ove stranke. On je smatrao da bi Jugoslavija počinila izdaju Slovenstva ukoliko bi okrenula leđa sudbini Čehoslovačke (Deak 1980 b, p. 197; Chrobák 1999, p. 287). JNS je održala sednicu 19. i 20. septembra, u jeku čehoslovačke krize. Sednici je prisustvovao i Petar Živković, predsednik stranke. Glavna tema prilikom razmatranja spoljnopoličke situacije su bili događaji u Čehoslovačkoj. Isticana je slovenska solidarnost i povezanost dva naroda: „Jugoslovenski narod zna koliko je povezana sudbina oba slovenska naroda, pa u nepokolebljivoj vernosti od svega srca želi da bratska čehoslovačka država izađe iz sadašnjih iskušenja sa novom verom u svoju misiju i svoju budućnost“. Prema mišljenju prisutnih članova stranke, čehoslovačka sudbina je pokazala da je jedino predanost jugoslovenskoj misli mogla da otkloni slične teškoće u budućnosti Kraljevine (AJ, 37-19-146, 705).

Nedugo nakon gorepomenute sednice održana je i konferencija u Minhenu. To je bio povod senatoru Anđelinoviću da 5. oktobra ponovo uputi kritiku Milanu Stojadinoviću. Upozoravao je da je u Minhenu kriza bila samo odgođena, a ne i trajno otklonjena. Pored toga, za Jugoslaviju još značajnije i

opasnije što „je time definitivno srušen sistem mirovnih ugovora koji su...služili kao osnovica stvaranja tzv. naslednih narodnih država u centralnoj Evropi“. Stojadinovića je optužio da je svojom politikom likvidirao Malu antantu. Zahvaljujući Stojadinoviću Jugoslavija ne može više da vodi samostalnu spoljnu politiku, već se mora povinovati željama Berlina i Rima, a ako to bude odbila biće rasparčana kao Čehoslovačka. Po senatorovom mišljenju, Jugoslavija mora izvući pouke iz nedavnih događaja kako bi izbegla čehoslovačku sudbinu. Ona ne sme da se uzda u to da će joj Britanija ili Francuska pomoći, već mora saradivati sa drugim državama Balkana i Podunavlja. Takođe, neophodno je unutrašnje jedinstvo i rešavanje problema unutar države kako se ne bi desilo da se i u Jugoslaviji otvori „sudetsko pitanje“. Hrvatsko pitanje stoga mora biti rešeno što pre, bez čekanja kraljevog punoletstva. On je smatrao da je neophodna i demkratizacija političkog života u zemlji, odnosno održavanje slobodnih izbora, ali i jačanje jugoslovenske misli jer samo jaka Jugoslavija može zaštititi sve svoje delove (AJ,37-19-146, 706-709).

Podršku Čehoslovačkoj je pružala i Samostalna demokratska stranka. Ona je održala krajem marta zbor u Zagrebu, kom je prisustvovalo oko 2000 ljudi. Zbor je bio jedan u nizu izraza nezadovoljstva zbog anšlusa i vladine spoljne politike, ali je pokrenuta i tema odbrane Čehoslovačke. Lider ove stranke, Srđan Budisavljević, rekao je da je granica Jugoslavije u Sudetskoj oblasti i da će svi kao jedan pomoći bratsku Čehoslovačku kada ona bude ugrožena. Aplauz i povici podrške Pragu su se čuli i nakon završetka zbora (Sovilj 2016, p. 24; Vanku 1969, p.206).

Srđan Budisavljević je prisustvovao i sokolskom sletu u Pragu, jula 1938. godine. On je tokom jednog banketa, koji je organizovao čehoslovačko Ministarstvo inostranih poslova, održao govor u kom je rekao da diktatorske vlade ne mogu razdvojiti čehoslovački i jugoslovenski narod, dodajući da se bliži kraj Stojadinovićeve vlade. Njegov govor je izazvao mali diplomatski incident (AJ, 38-33-78). Upućene su žalbe čehoslovačkom Presbirou, a poslanik Protić je tražio hitan sastanak sa predsednikom čehoslovačke vlade Kroftom. Protić se žalio i zbog toga što je Beneš primio predstavnike opozicije prilikom njihovog boravka u Pragu. Opozicioni političari su takođe koristili svoj boravak u prestonici čehoslovačke države da svojim poznanicima govore negativno o radu vlade. (AJ, 37-29-211, 190-192)

Događaje oko Čehoslovačke je pomno pratio i Savez zemljoradika. Dragoljub Jovanović, vođa levog krila stranke, u više navrata je kritikovao vladin stav prema čehoslovačkoj krizi, zbog čega je na kraju i uhapšen. Jovanović je kritikovao Stojadinovićevu politiku prema Čehoslovačkoj i pre nego što je sudetsko pitanje bilo otvoreno. On je u letku iz februara 1937. godine naveo da je Evropa podeljena na dva fronta, demokratski i fašistički, i da u takvoj podeljenoj Evropi niko ne može zaista biti neutralan. Zbog toga on politiku neutralnosti koju sprovodi vlada naziva „neiskrenom i zlonamernom“. Proglasiti neutralnost po Jovanoviću znači svrstati se na stranu fašizma. On u ime zemljoradičke levice tražio savez sa Francuskom i Britanijom, ali i sa

Sovjetskom Rusijom. Takođe, tražio je jačanje veza unutar Male antane i Balkanskog sporazuma, proširenog i na Bugarsku (Jovanović 1997 a, 114-115). Jovanović je u decembru iste godine, u vreme Delbosove posete, upozoravao da ukoliko Čehoslovačka bude bila žrtvovana kao što je to učinjeno sa republikanskom Španijom, sledeća žrtva će biti Jugoslavija. Pored malih država, i London i Pariz će „pasti pod udarac novog varvarstva“ ukoliko ne budu pružili pomoć malim narodima u odbrani protiv fašističkog nadiranja (Jovanović 1997 a, 247-248).

Dragoljub Jovanović je ponovo kritikovao spoljnu politiku Milana Stojadinovića u martu 1938. godine, objavivši nakon anšlusa letak pod nazivom *Slom jedne nenarodne vlade*. Tvrdio je da je anšlus „nov pohod germanskog imperijalizma na Balkan“, kao i da Jugoslaviji preti opasnost da je porobi 80 miliona Nemaca koji se sada nalaze na njenim granicama. Uzrok ovako teškom položaju Kraljevine je bila „realna politika“ koju je vlada sprovodila. Vlada je optužena da je bila Hitlerov saučesnik, koji mu je omogućio da zakorači u Podunavlje i ugrozi i Čehoslovačku i severne granice Jugoslavije. Zbog toga je tražena njena ostavka i formiranje „vlade državnog i narodnog spasenja“, koju bi činili predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca (Jovanović 1997 a, 295-296).

Politička situacija u jesen 1938. godine je zabrinjavala zemljoradničku levicu. Pored Frankovih pobeda u Španiji i napredovanja japanske vojske u Kini, u opasnosti se nalazila i Čehoslovačka. Opasnost od Nemačke i Italije nije mogla po Jovanovićevom mišljenju da zaobiđe Jugoslaviju, uprkos (ili baš zahvaljujući) politici vlade i namesništva. Stojadinović je razorio Malu antantu i nije nameravao da pomogne Čehoslovačkoj protiv Nemačke. Po Jovanoviću Jugoslaviju nije trebalo štiti ovom politikom, već je trebalo ojačati državu iznutra, sporazumom sa Hrvatskom seljačkom strankom i Vlatkom Mačekom. Jovanović piše: „Svakom razumnom čoveku je izgledalo neophodno da Jugoslavija reši svoje unutrašnje pitanje pre no što se tmurni oblaci nad Evropom pretvore u oluju: da budemo pod bezbednim krovom, kako bismo sačekali događaje koji će neizbežno nastupiti“ (Jovanović 1997 a, 362-364).

Konačni rasplet čehoslovačke drame je naišao na oštru kritiku Jovanovića i zemljoradničke levice. Kritike su upućene i Francuskoj i Britaniji, koje su izdale Čehoslovačku iako su joj ranije obećavale punu podršku, ali i jugoslovenskoj vladi. U svojim uspomenuama Jovanović piše kako je zemljoradnička levica svakog dana raspravljala o Čehoslovačkoj, a u više navrata su išli i u posetu čehoslovačkom poslaniku u Beogradu. On je upozoravao da je Minhenski sporazum bio samo uvod u germansko osvajanje Podunavlja. Stojadinovića je optužio da je znao za Hitlerove planove, da je razorio Malu antantu i pravio lažno prijateljstvo sa Bugarskom i državama Balkanskog sporazuma (Jovanović 1997 b, 15-16). Jovanović je odbijanje jugoslovenske vlade da pomogne Pragu u istoimenom letku nazvao „najvećim izdajstvom posle Kosova“. Ovaj letak je napisao čim je saznao za Minhenski sporazum. Pored Stojadinovića, za ovu izdaju su optuženi i oni koji slušaju njegove naredbe, ali i oni koji su iznad njega, odnosno namesnici. I u ovom

letku se zahteva hitna ostavka vlade: „Mi ne možemo biti spokojni i sigurni dok našom državom rukuju stranci, i to neprijatelji, preko Stojadinovića...Neprijatelji države su u samoj tvrđavi. Da spasemo Jugoslaviju, moramo ih odatle isterati svim sredstvima“ (Jovanović 1997 b, 19-22).

Zbog ovog letka je Dragoljub Jovanović bio uhapšen već sutradan, prvog oktobra. Kako je na kraju letka spomenuto da državni neprijatelji moraju biti isterani svim sredstvima, optužen je da je podstrekivao na nasilje i revoluciju (AJ, 38-167-314). Iako se branio tvrdeći da je autor letka jedan student (čije ime nije htio da otkrije), a da je on samo uneo izmene, Jovanović je odveden u pritvor i trebalo je da mu se sudi pred Sudom za zaštitu države. Njegova žalba zbog hapšenja je bila odbijena (*Politika* 08. 10. 1938, p. 4; Jovanović 1997 b, 22-24). Bio je uveren da je glavni razlog zbog kog je zatvoren bio taj što je otkrio Stojadinovićev „zločin prema Čehoslovačkoj i Maloj antanti“. Ponosio se tim što su on i drugi pripadnici zemljoradničke levice bili uhapšeni zbog podrške koju su pružali Čehoslovačkoj (Jovanović 1997 b, p. 76).

Veliku pažnju događajima u Čehoslovačkoj pridavao je i šef Saveza zemljoradnika, Jovan Jovanović. O ovoj zemlji je pisao u više navrata u periodici, pod pseudonimom Inostrani. On je još 1936. godine ukazivao na važnost očuvanja Male antante. Kako međunarodni odnosi u svetu postaju sve komplikovaniji, tako Mala antanta dobija na značaju, kao organizacija koja je najbolji garant mira i bezbednosti za svoje članice. Rim i Berlin neprijateljski gledaju i na Malu antantu i na Balkanski sporazum jer u njima vide smetnju za promenu postojećih granica u Evropi. Oni zato pokušavaju da ove saveze rasture i baš zbog toga je potrebno da saveznice jačaju svoje veze, a naročito one privredne (*Srpski književni glasnik XLIX*, 16.09.1936, 146-148).

Jovan Jovanović je svoj stav o značaju Male antante i potrebi saradnje malih država zadržao i u narednom periodu. On je indirekto kritikovao Stojadinovićevu spoljnu politiku pišući kako je postalo nemoguće voditi politiku svetog egoizma jer se zbog okretanja svojim posebnim interesima vrlo lako mogu ugroziti interesi države na duge staze (*Srpski književni glasnik L*, 01.01.1937, 69-71). On je pažljivo pratio pogoršavanje prilika u Srednjoj Evropi, koje je po njegovom mišljenju bilo opasnije po evropski mir od građanskog rata u Španiji. Smatrao je kako Velika Britanija i Francuska žele da se ovo pitanje reši u cilju obezbeđivanja trajnog mira i stabilnosti, dok Italija i Nemačka sa druge strane žele da Srednju Evropu podele između sebe na interesne zone (*Srpski književni glasnik LI*, 16.05.1937, 149-152). Mala antanta je bila bliža Britaniji i Francuskoj, ali je morala da pazi da ne bude uvučena u sukobe velikih sila. Dakle, i on je želeo da Jugoslavija ostane verna Maloj antanti i da očuva dobre odnose sa zapadnim demokratijama jer su nemački i italijanski planovi ugrožavali sam opstanak Kraljevine.

Vođa Saveza zemljoradnika je nastavio da podržava Čehoslovačku u svojim tekstovima i tokom 1938. godine. Odmah nakon anšlusa je otvoreno sudetsko pitanje. Jovanović je pravilno shvatio da Nemačka stoji iza zahteva

sudetski Nemaca. On je smatrao da je Čehoslovačka od svih država dala najveća prava svojim manjinama, ali je anšlus uticao da sudetski Nemci počnu da o sebi misle kao o delu velikog nemačkog naroda i zbog toga njima nikakvi ustupci praške vlade nisu dovoljni. Jovanoviću je takođe bilo jasno da u osnovi sudetske krize nije pitanje manjina, već se iza svega krije želja Nemačke da rasturi Malu antantu i natera Čehoslovačku da potpuno promeni svoju spoljnu politiku i da se okrene Rajhu. Nemačka je takođe želela da preuzme vodeću ulogu od Britanije i Francuske u evropskoj politici (*Srpski književni glasnik LIV*, 01.05.1938, 62-64).

Tekstovi koje je Jovan Jovanović pisao u jesen 1938. godine, neposredno pre i nakon Minhenskog sporazuma, često su bili na meti cenzure. Ponekad je brisana i polovina teksta. Uzrok tome nije bila samo njegova podrška Čehoslovačkoj, već pre svega kritika spoljne politike koju je vodila jugoslovenska vlada. Takođe, moralo se paziti da nijedan tekst ne uvredi Treći rajh. Centralni presbiro je izdavao slične direktive i tokom sprovođenja anšlusa. (Mičić 2010, 237-240; Bešlin 2001, 91-92) Kako bi izbegao cenzuru Jovanović nije mogao svoje stavove da iznosi direktno. Tako on ukazuje na obavezu Jugoslavije da pomogne Čehoslovačkoj protiv Mađarske citiranjem članova iz ugovora koji su dve saveznice potpisale 1920. godine, dodajući da je taj ugovor sadrži najstarije obaveze koje Kraljevina ima (*Srpski književni glasnik LV*, 01.10.1938, 214-216). Jovanović je pisao da je podela Čehoslovačke izvršena po pravu sile, i pitao se da li je ovo kraj nemačkim zahtevima. Smatrao je da Minhenski sporazum nije osigurao mir, već „je sigurno zametak novih sukoba u Evropi“. Taj sporazum nije imao ni uslove ni rok, što su odlike svakog pravog primirija, a nije ni poslednja reč velikih sila (ni Nemačke ni zapadnih demokratija) u prekranju granica u ovom delu Evrope (*Srpski književni glasnik LV*, 16.10.1938, 201-203). Ovaj sporazum je zapravo bio „diktat jednog naroda koji je iskoristio za druge nepovoljnu međunarodnu situaciju“. Jovanović je ostajao veran svom ranijem stavu da je jedini spas za države Podunavlja njihova tesna privredna i politička saradnja jer jedino zajedno one mogu da se suprotstave planovima sila koje imaju uticaja u ovoj oblasti. Međutim, do tog sporazuma ne može doći ukoliko neka od podunavskih država zahteva reviziju mirovnih ugovora kao uslov da dođe do pregovora (*Srpski književni glasnik LVI*, 16.01.1939, 155-157).

Sa spoljnom politikom Stojadinovićeve vlade nije se slagao ni Ivan Ribar, koji je u to vreme pripadao levom krilu Demokratske stranke. On je u svojim memoarima posvetio čitavo poglavlje kritici Stojadinovićeve spoljne politike. Ribar se takođe protivio slabljenju Male antante, za šta je po njegovom mišljenju najodgovorniji bio upravo Stojadinović. Optuživao ga je da je „akrobata i avanturista u politici i ekonomici“ (Ribar 1951, 116-117), da je svesno iznosio neistine kada je govorio o srdačnim odnosima između Čehoslovačke i Jugoslavije, iako je bio upoznat sa Hitlerovim planovima protiv Praga. Po Ribaru „Stojadinović je otvorio širom vrata fašističkim osvajačima“, odnosno svoju spoljnu politiku je vodio po naređenjima Berlina i Rima, umesto

da brani interese Jugoslavije Ribar 1951, 120-122). Ribar čak izražava čuđenje zbog toga što je čehoslovačka vlada uopšte očekivala da dobije pomoć od jugoslovenske vlade s obzirom na sve veće približavanje Kraljevine Nemačkoj. (Ribar 1951, p. 123)

Opozicija je nastavila da održava veze sa Čehoslovačkom i traži njenu pomoć tokom trajanja krize oko Sudetske oblasti. Ovi kontakti su bili važni i Pragu jer je on preko opozicionih političara i štampe nenaklonjen vladi (poput privremeno zabranjenog dnevnog lista *Pravda*) mogao da plasira informacije koje su mogle da utiču na javno mnjenje. Takođe, Prag se nadao da bi Stojadinovićeve vlada mogla pasti zbog svoje rastuće nepopularnosti i da bi građanska opozicija tada došla na vlast (Deak 1980 b, 82-83). Albert Kramer, vođa slovenačkih liberala, zatražio je u maju 1938. godine preko novinara Jana Hajšmana, koji je važio za odličnog poznavaoa prilika u Jugoslaviji, od Praga novčanu pomoć za list *Jutro*. On je zapravo ponovio zahtev koji je prvi put izneo još u januaru 1937. godine. Mesec dana pre Kramera Pragu se obratio i Blaža Anđelić, član JNS-a, ponovo uz posredstvo Hajšmana. On je nudio da proda boksit sa svog poseda u blizini Bara čehoslovačkoj fabrici Zbrojovka, a potom da taj novac iskotisti kako bi finansirao opoziciju uperenu protiv Stojadinovićeve vlade. U oba slučaja Prag nije izašao u susret ovim ponudama jer se smatralo da bi ovako direktno mešanje u unutrašnje stvari jugoslovenske države moglo biti vrlo rizično (Chrobák 2010, 289-290).

Međutim, nakon sklapanja Minhenskog sporazuma opozicione stranke koje su zajedno izlazile na izbore na listi koju je predvodio Vlatko Maček pokušale su da pridobiju i Nemačku na svoju stranu, svesne toga koliko je njen uticaj ojačao u ovom delu Evrope. Tako je Albert Kramer, vođa slovenačkih liberala koji su na izbore izašli na Mačekovoj listi, u oktobru posetio nemačkog poslanika Viktora fon Herena. Saopštio mu je da dolazi u ime cele opozicija, koja je tvrdila da neće menjati spoljnu politiku Jugoslaviju ukoliko bude pobedila na izborima. Kramer je izjavio da je svima u opoziciji jasno da je u budućnosti za Jugoslaviju „moguća jedino prijateljska politika sa Nemačkom“ (Maček 1992, p.384).

Pored traženja pomoći, predstavnici jugoslovenske građanske opozicije su takođe Pragu pružali informacije o političkim prilikama u Jugoslaviji i o njenoj spoljnoj politici. Tako je Miloš Trifunović, jedan od vodećih radikala, obavestio čehoslovačko poslanstvo u leto 1938. godine, nekoliko dana pred sastanak Stojadinovića i grofa Čana u Veneciji, da Jugoslavija i Mađarska vode tajne pregovore na račun Čehoslovačke. Po njegovim informacijama cilj tih pregovora je trebalo da bude sporazum koji bi Mađarskoj garantovao slobodu akcije protiv Čehoslovačke ukoliko ona postane žrtva nemačkog napada. Bilo je teško utvrditi da li ima istine u onome što je Trifunović govorio, pa je otpravnik poslova Jaromir Špaček zaključio da se verovatno radilo o netačnim informacijama (Sovilj 2016, 20-21). Međutim, Mađarska zaista jeste pokušavala da obezbedi neutralnost Jugoslavije kako bi mogla zajedno sa Nemačkom da

napadne Čehoslovačku, ali je Jugoslavija odbijala da sklopi separatni sporazum sa Budimpeštom.

Najpopularnija stranka među Hrvatima, Hrvatska seljačka stranka, naizgled je posvetila znatno više pažnje anšlusu Austrije nego Minhenskom sporazumu. HSS je strahovala od anšlusa jer je smatrala da bi to otvorilo put nemačkom prodiru prema Mariboru, Zagrebu i Jadranu. Po mišljenju vođe ove stranke, Vlatka Mačeka, anšlus je bio poguban za sve Slovence, a naročito za Čehe, Hrvate i Slovence. I u samom Zagrebu je zavladao veliko uznemirenje, a deo članstva HSS-a je počeo da sumnja u ispravnost Mačekove politike, smatrajući da razvoj događaja pokazuje da je Stojadinovićeve politika bila ispravnija (Mičić 2010, 170-174). Nekoliko meseci kasnije, krajem avgusta i početkom septembra, u vreme vrhunca čehoslovačke krize, Maček se nalazio na lečenju u Rogaškoj Slatini. Međutim, iako o tome u svojim memoarima piše vrlo šturo, ne može se reći da Maček nije pratio događaje u Evropi. Upravo u to vreme on se sastao sa Milom Budakom, sa kojim je održavao povremene kontakte od maja 1938. godine, nakon Budakovog povratka iz emigracije. Ovo im je bio treći susret, ali ujedno i susret na kom je došlo do potpunog razlaza. Naime, po Mačeku, Budak je tražio da se Hrvati izjasne za osovину Berlin-Rim, što Maček je odbio. Takođe, Maček je verovao da je gotovo nemoguće da Nemačka i Italija pobede Britaniju. On je došao do zaključka koji je zapravo bio vrlo sličan politici koju je vodio Milan Stojadinović, a to je da se Hrvati kao mali narod drže što duže mogu izvan sukoba velikih sila (Maček 1992, p. 120).

Pojedini članovi HSS-a su smatrali da Čehoslovačka ne čini dovoljno da podrži Hrvate u rešavanju njihovog pitanja u Jugoslaviji. U decembru 1937. godine sastali su se čehoslovački poslanik Girska i August Košutić. Košutić je tom prilikom rekao da je Čehoslovačka „naša slabost“ i da Hrvati osećaju simpatije prema njoj, ali je dodao da „dok Hrvatska ne bude imala odlučujuću riječ u Jugoslaviji, Čehoslovačka nema na jugu prijatelja“ (Boban 1974, 309-310). Poslanik se sastao i sa Vilderom, članom Samostalne demokratske stranke, kao i sa Mačekom. Vilder je uveravao poslanika da Maček gaji velike simpatije prema Čehoslovačkoj jer je on stari član sokola, kao i da bi dolazak Mačeka i Ujedinjene opozicije na vlast rezultirao promenom spoljne politike Jugoslavije i osloncem na zapadne demokratije i Malu antantu. Međutim, poslanik Girska je nakon razgovora sa Mačekom zaključio da je on u spoljnoj politici „vrlo slab, neprincipijelan, bez dubljeg razmišljanja i idejnosti“ (Boban 1974, 313-315). Maček je takođe, poput Košutića, isticao da hrvatskom narodu nije po volji što Prag podržava Beograd umesto da pomogne rešavanje hrvatskog pitanja. Uprkos ovim prebacivanjima, poslanik Girska je zaključivao da je pozicija Čehoslovačke među Hrvatima dobra (Boban 1974, p. 320).

Otvaranje prvo sudetskog, a potom i slovačkog pitanja u Čehoslovačkoj, dovelo je u Hrvatskoj do pravljenja paralela između prilika u toj zemlji i u Jugoslaviji. *Politički vjesnik* je pisao da ako Beograd ne bude ispunio hrvatske zahteve, to će biti primoran da učini pod međunarodnim pritiskom i znatno težim uslovima. Sa druge strane, *Hrvatski dnevnik* je odbacivao mišljenje

po kom je u Minhenu došlo do sukoba demokratija i fašizma. Ovaj list je priključenje Sudetske oblasti Nemačkoj obrazlagao pravom naroda na samoopredeljenje, pišući da je značajno to što je Nemačka kao velika sila prihvatila ovo pravo kao osnovu određivanja svojih granica. Takođe, raspravljao je i da li su Česi i Slovaci isti narod ili ne (Boban 1974, 436-437). Jugoslovenska vlada je takođe bila svesna da otvaranje sudetskog pitanja u Čehoslovačkoj može uticati i na hrvatsko pitanje u Jugoslaviji. Tokom sastanka Stalnog saveta Male antante u Sinaji, maja 1938. godine, Stojadinović se raspitivao kod čehoslovačkog ministra inostranih poslova Krofte da li Čehoslovačka namerava da izvrši izmene u svom ustavu kako bi dala novi status manjinama i ispunila zahteve nemačke manjine (Deak 1980 b, p. 85). Predsednik vlade se bojavao da bi promena čehoslovačkog ustava mogla da probudi slične zahteve Hrvata. Britanski poslanik je nakon potpisivanja Minhenskog sporazuma smatrao da bi Jugoslavija mogla da izvuče važne pouke jer postoji bojazan da bi Hrvati mogli krenuti istim putem kao i Slovaci ukoliko se na vreme ne bude izašlo u susret njihovim zahtevima (Avramovski 1986, p. 635).

Moguće je da je knez Pavle preduzeo neke korake da ubrza postizanje sporazuma sa Hrvatima nedugo nakon sklapanja Minhenskog sporazuma. Naime, on se sastao sa Mačekom 9. oktobra u dvorskom vozu na putu od Zidanog Mosta ka Zagrebu. Maček je u svojim memoarima tvrdio da je knez odbijao da govori o političkim pitanjima, odmah prebacujući razgovor na neke druge teme (Maček 1992, 125-126). Ipak, on je u drugoj prilici tvrdio da je sa knezom razgovarao o teritorijalnom aspektu hrvatskog pitanja. Sa druge strane, knez je britanskom poslaniku rekao da je Maček insistirao na promeni ustava, što je za kneza bilo neprihvatljivo (Boban 1974, p. 359).

Za Vlatka Mačeka i Hrvatsku seljačku stranku je hrvatsko pitanje i dalje imalo primat. HSS je nastojao da iskoristi razvoj međunarodnih odnosa kako bi ovo pitanje bilo uspešno rešeno. Što se tiče Čehoslovačke, deo HSS-a je zaista imao veze sa njom s obzirom da je nekoliko članova ove stranke studiralo u toj zemlji, a postojala je i svest o zajedničkoj opasnosti koja je pretila i Hrvatima i Čehoslovacima od daljeg jačanja Trećeg rajha. Međutim, HSS je bio spreman da reši hrvatsko pitanje i uz podršku Nemačke (Boban 1974, 420-430). U periodu koji je neposredno prethodnio Minhenskom sporazumu, kao i nakon njegovog sklapanja, HSS je održavao kontakte i sa Berlinom i Rimom, ali i sa Londonom. Podršku Nemačke Maček je pokušavao da obezbedi i uz pomoć Mađarske, koja je tada bila pod potpunim uticajem osovine. Istovremeno, Italiji je predlagao da zajedno sa Mađarskom i Poljskom formira branu daljem nemačkom prodoru. Ipak, nijedna evropska sila nije u tom trenutku bila zainteresovana za slabljenje Jugoslavije izdvajanjem hrvatskih krajeva (Boban 1974, 438-442).

Opozicija je znala da je jedan od glavnih razloga zbog kojih vlada želi da raspiše izbore pre vremena uverenost Stojadinovića i njegovih ministara da su događaji koji su prethodili Minhenskom sporazumu, kao i sam sporazum,

dokazali da je spoljna politika režima ipak bila ispravna, iako ne i popularna. Međutim, opozicija nije želela da se izbori održe, pozivajući se na tu istu spoljnopolitičku situaciju. Vođe Udružene opozicije su pisale knezu Pavlu 8. oktobra 1938, a potom je to pismo objavljeno i kao letak. U tom pismu je navedeno da u međunarodnom poretku nikakve norme više ne važe, zbog čega Jugoslaviji pretila velika opasnost. Sa druge strane, Stojadinović namerava da upravo takve teške okolnosti iskoristi „da izborima, u kojima bi odlučivali jedino nasilje i falsifikati, svoju vlast produži“. Ujedinjena opozicija je upozoravala kneza Pavla da bi sprovođenje izbora u takvim okolnostima zemlju bacilo „u potrese čije se zle posledice neće zaustaviti“. Ipak, ovo pismo nije ubedilo predstavnike vlasti da odustanu od svoje odluke o raspisivanju izbora (Stojkov 1980, 19-20).

Zaključak

Uprkos tome što su neki opozicioni političari iskreno saosećali sa Čehoslovačkom, opozicija je koristila nezadovoljstvo naroda zbog držanja vlade u čehoslovačkoj krizi kako bi ojačala svoje pozicije, što su primećivali i čehoslovački diplomatski predstavnici. Opozicija se stoga u više navrata tokom predizborne kampanje osvrtna na Minhenski sporazum. Tako je Blaža Anđelić na zboru svoje stranke u Pljevljima govorio o spoljnopolitičkim prilikama (*Politika* 29. 10. 1938, p. 6; Sovilj 2016, 24-28). Opozicija je tokom kampanje tvrdila da vladini argumenti po kojima Jugoslavija nije bila obavezna da pomogne Pragu nemaju nikakvu težinu. Odbacivala je tvrdnju da se nije moglo očekivati od Beograda da pomogne Prag kada to nisu učinile Britanija i Francuska, zauzevši potpuno suprotan stav po kom se pomoć velikih sila i nije mogla očekivati kada je nju odbila da pruži Jugoslavija svojoj bratskoj i savezničkoj zemlji (Deak 1980 b, p. 92). Vlada je optužena da je izdala svoju saveznicu, ali i Slovenstvo. Opozicija je upozoravala i na potrebu što skorijeg rešenja hrvatskog pitanja ukoliko Jugoslavija želi da izbegne sudbinu Čehoslovačke (Sovilj 2016, p. 30). Izborni rezultati su pokazali da je ova kritika ionako nepopularne vladine spoljne politike naišla na odziv među biračima.

Literatura:

1. Bešlin, B. (2001) Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini (1933-1941). Novi Sad; Sremski Karlovci: Platoneum; Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
2. Boban, Lj. (1974) Maček i politika Hrvatske seljačke stanke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja I. Zagreb: Liber
3. Chrobák, T. (1999) Jugoslávská opozice a Československo 1935-1938, Slovanský přehled: Review for Central and Southeastern European History, 85 (3) , 265-291.

4. Deak, L. (1980) Čehoslovačko-jugoslavenski odnosi 1935-1939., Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, (10), 111-207.
5. Deak, L. (1980) Československo-juhoslovanské vztahy v čase Mníchova, u: Anon (1980), Minhenskiot dogovorot i jugoslovenskite i čehoslovačkite narodi, Skopje: Institut za nacionalna istorija, 75-97.
6. Sovilj, M. (2016), Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939-1941: od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
7. Stojkov, T. (1980) Društveno-političke prilike u Jugoslaviji u vreme Minhenskog sporazuma“, u: Anon (1980), Minhenskiot dogovorot i jugoslovenskite i čehoslovačkite narodi, Skopje: Institut za nacionalna istorija, 11-21.
8. Vanku, M. (1969) Mala antanta 1920-1938. Titovo Užice: Dimitrije Tucović
9. Mičić, S. (2010) Kraljevina Jugoslavija i anšlus Austrije 1938. godine. Beograd: Službeni glasnik; Evropski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija
10. Radojević, M. (1994) Udružena opozicija 1935-1939. Beograd: Institut za savremenu istoriju

Neobjavljeni izvori

Arhiv Jugoslavije

- Fond Zbirka Milana Stojadinovića (37)
- Fond Centralnog presbira Kraljevine Jugoslavije (38)

Objavljeni izvori

Avramovski, Ž. ur., (1986) *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938. Knj. 2, (1931-1938)*. Beograd; Zagreb: Arhiv Jugoslavije; Globus

Gvozdrenović, D. ur., (1969). *Aprilski rat 1941.: zbornik dokumenata. Knj. 1*. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Memoarski izvori

Maček, V. (1992) *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka

Ribar, I. (1951) *Politički zapisi III*. Beograd: Prosveta

Jovanović, D. (1997) *Političke uspomene*, knj. 4. Beograd: Arhiv Jugoslavije

Jovanović, D. (1997) *Političke uspomene*, knj. 5. Beograd: Arhiv Jugoslavije

Štampa i periodika

Politika, 1938. godina

Srpski književni glasnik (knjige XLIX, L, LI, LIV, LV, LVI), Beograd

YUGOSLAV CIVIL OPPOSITION AND THE MUNICH AGREEMENT (1938)

Abstract: Milan Stojadinović's foreign policy was faced with heavy criticism from the Yugoslav opposition. Opposition parties complained about the government's reaction to key events in 1938 – Anschluss of Austria and the Munich agreement. They believed Yugoslavia should keep its ties to the Little Entente, Great Britain, and France, instead of getting closer to Germany and Italy (seen as the two biggest dangers to Yugoslavia's existence). These opposition parties also advocated finding a solution to many internal problems that could potentially weaken the country from within, mainly the so-called Croatian question. The sentiment of opposition parties was shared by a lot of voters, which was reflected in the results of the 1938 elections.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, Munich Agreement, civil opposition, foreign policy.